

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Хома О. М.

ВСТУП

Закон України «Про освіту» сформулював основні засади розвитку вітчизняної науки. Компетентнісний підхід став пріоритетним і спрямований на формування у здобувачів освіти креативного мислення, європейських цінностей з урахуванням національних традицій та здатності навчатися упродовж життя. З-поміж ключових компетентностей визначено громадянські та соціальні, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей¹.

Сьогодні принципового значення набуває питання: «Ким ми є?» (через розуміння того, як українці формувалися в націю). Тому в центрі має бути розмова про ідентичності українців у різні періоди історії та про те, як множинність / мінливість уявлень про себе в минулому перетворювалася на «ми – народ поза кордонами імперій» у час творення модерних націй².

Мова йде про нові підходи до громадянської освіти, що реалізуються через усі освітні галузі. Формування громадянської компетентності у школярів здійснюється наскрізно, інтегровано, однак провідна роль у цьому процесі належить громадянській та історичній освітній галузі. Слід зважити на те, що історичний матеріал має стати джерелом пізнання розвитку держави в усі епохи й на основі цього формувати загальнолюдські та європейські цінності. Внутрішньопредметна інтеграція покликана розвивати у школярів уявлення про світ як єдине ціле, роль особистості у цьому процесі. Натомість зовнішня інтеграція повинна забезпечити міжпредметні зв'язки з історією, українською мовою та літературою та іншими предметами ЗЗСО, що сприятиме розумінню ментальності українця, його прагнень.

---

¹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

² Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorychnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity>

Отже, громадянська освіта набуває нового змісту й складає цілісну терміносистему, що закладає наукові основи розуміння її розвитку й значущості для становлення українського суспільства. Визначення нових завдань громадянської освіти зумовлює актуальність дослідження означеної проблеми й виклад авторської позиції щодо методичних підходів до її навчання у закладі загальної середньої освіти.

1. Сучасні підходи до розвитку громадянської освіти та формулювання мети і завдань дослідження

Проблема розвитку громадянської освіти, методичні підходи до її викладання у сучасних реаліях порушується у дослідженнях низки науковців (Т. Бакка, І. Бех, В. Власов, Н. Гупан, Н. Іванець, С. Клепко, Т. Ремех, Г. Серова, А. Пижик, О. Пометун, Г. Черевичний та інші). Відтак, О. Пометун розглядає розвиток історичної та громадянської освіти з погляду дидактичних концептів, акцентуючи увагу на компетентісно орієнтованій методиці навчання³.

С. Клепко визначає громадянську освіту як гуманітарну технологію, з'ясовуючи її концептуальні засади, реально діючі моделі та можливі філософські обґрунтування за умов ризику, реанімації і фрустрації демократії⁴. Дослідником зроблена спроба експлікації філософії громадянської освіти в умовах глобалізації як «університету-підприємства» і визначається, що за цих умов громадянська освіта розгортається в парадигмі багатовимірної громадянськості, а її філософія базується на способах вирішення проблеми автентичності людини і врахуванні когнітивної природи влади.

Соціально-філософський аналіз феномену громадянської освіти в умовах інформаційної війни простежено в наукових пошуках Н. Іванець. Дослідниця через призму сучасної філософії та освітніх тенденцій запропонувала двофазний підхід для її удосконалення. У рамках першої фази основний акцент робиться на формуванні етичного фундаменту та розвитку ключових навичок серед учнів. Друга фаза зосереджується на дидактичному аспекті, який включає викладання основних принципів демократії, таких як свобода, рівноправність та взаємні обов'язки та права громадян. Цей етап передбачає залучення учнів до критичного мислення через аналіз різних політичних,

---

³ Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник / О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов. К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

⁴ Клепко С. Громадянська освіта: утопії, моделі, філософії. *Філософія освіти*. Київ : Майстер-клас, 2005. № 1. С. 86.

соціальних та культурних питань, дозволяючи їм формувати власні обґрунтовані думки та судження⁵.

Т. Магдич здійснює аналіз поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних, лінгводидактичних категорій й розглядає її як інтегровану здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави в ім'я свободи і справедливості, що формується на основі сукупності громадянських знань і вмінь, загальноприйнятих у суспільстві цінностей, досвіду виконання мовних обов'язків громадянина України, гідного ставлення до державних символів, готовості активно й ефективно виявляти себе в різних соціальних ролях у відповідному лінгвосоціумі⁶. Це засвідчує міждисциплінарний підхід до формулювання ключового поняття.

Процес оволодіння громадянською освітою в умовах інформаційного суспільства знайшли відображення в наукових доробках О. Чебанова. Розглядаються головні виклики, що виникають перед освітніми системами і громадянським суспільством у зв'язку з цифровізацією та активним поширенням інформаційних технологій. Акцент зроблено на потребі у розвитку критичного мислення, підвищенні цифрової грамотності та формуванні демократичних цінностей серед молоді. Запропоновано основоположні засади для інтеграції сучасних технологій у громадянську освіту⁷.

Цілком підтримуємо думку дослідників (А. Круглашов, Н. Ротар, І. Цікул), що завданням шкільної громадянської освіти є не механістичне формування набору громадянських компетентностей, а формування таких специфічних установок, які трансформуються на конкретні форми суспільно значимої та суспільно корисної діяльності шляхом: залучення учнів до громадської діяльності; розвитку соціальної чутливості: учень помічає прояви несправедливості та реагує на них; опанування інструментів відповідальності: учень вдається до відповідальних дій у своїй спільноті, конструктивно поводить себе в конфліктних ситуаціях; моделювання ідентичності: учень відчуває зв'язок з локальною,

---

⁵ Іванець Н.В. Феномен громадянської освіти в умовах інформаційної війни: соціально-філософський аналіз: дис. д-ра філософії за спеціальністю 033 Філософія. Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2023. С. 194–195.

⁶ Магдич Т. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 28, 2020. С. 77–82.

⁷ Чебанов О. Громадянська освіта і культура у підмурках інформаційного суспільства. Цифрова трансформація освіти і науки: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 06–07 берез. 2025 р.). Харків: нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди та ін.; редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2025. С. 67–68.

національною, європейською та світовою спільнотою; розвитку толерантності: учень поважає право інших на іншу думку, поведінку, звичаї та переконання, якщо вони не становлять загрози іншим людям, та протидіє будь-яким проявам дискримінації⁸.

Виокремлений один із механізмів формування громадянських компетентностей засобами громадянської освіти в Україні – демократична організація шкільного середовища, що передбачає консолідацію педагогічної спільноти та учнів навколо спільної розробки бачення, цілей і завдань школи.

Наукові підходи до методики навчання громадянської освіти набули нового змісту й ґрунтуються на компетентнісному, діяльнісному, практико орієнтованому підходах, що стали орієнтирами для підготовки майбутніх учителів історії у закладах вищої освіти⁹.

Дослідниками (Н. Гупан, Т. Ремех, Г. Серова) розроблено методичні рекомендації, присвячені теоретичним аспектам і практичним проблемам формування патріотизму й громадянської активності учнів засобами курсів громадянської та історичної освітньої галузі в базовій ланці Нової української школі. Ученими подано теоретичні положення щодо завдань формування патріотизму та громадянської активності учнівства, запропоновано методи та прийоми, що сприяють цьому¹⁰.

Таким чином, аналіз окремих наукових досліджень свідчить про різнопланований підхід до питання розвитку громадянської освіти та методики її навчання у закладі загальної середньої освіти, проте спільною є позиція щодо її завдання – формування громадянина України, який обстоює й захищає інтереси своєї країни, знає свою місію у суспільному й політичному житті.

З метою розуміння сутності змісту громадянської освіти, слід зацентувати увагу на вимогах Державного стандарту базової середньої освіти, Модельних навчальних програм. Зважаючи на можливостях (автономія закладу освіти) обирати педагогу Модельну навчальну програму та відповідно й підручник з громадянської освіти чи інтегрованого курсу, охарактеризуємо деякі із них. Модельна навчальна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти» (автори Гісем О.В., Мартинюк О.О.) побудована на засадах інтеграції.

---

⁸ Громадянська освіта в умовах безпечних викликів і загроз : навчальний посібник / за ред. А. М. Круглашова, Н. Ю. Ротар, І. В. Цікул. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2022. С. 52–53.

⁹ Ремех Т.О., Пометун О.І. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти: методичний посібник [Електронне видання]. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 222 с.

¹⁰ Гупан Н., Ремех Т., Серова Г. Розвиток громадянської активності та патріотизму учнів на уроках предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі : методичні рекомендації. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. 133 с.

Структура курсу передбачає засвоєння таких розділів: Людина, природа, суспільство та історія. Людина як особистість і особа. Громадський простір. Спільноти людей. Дослідження суспільства та історії. Інформація. Історичні джерела. Історія як наука і навчальний предмет. Історичне мислення. Орієнтування в історичному часі та просторі. Права людини і громадянина. Демократія¹¹.

Натомість курс «Громадянська освіта» для учнів 6-9 класів може бути самостійним й забезпечувати цілісну систему засвоєння основоположних понять. Програма предмета передбачає вивчення курсу впродовж 4-х років (6, 7, 8, 9 класи) в обсязі, визначеному чинною програмою. Основні змістові лінії: Розділ 1. Культура. Суспільство. Особистість. Розділ 2. Мистецтво жити в суспільстві. Розділ 3. Мистецтво жити в державі. Розділ 4. Мистецтво спілкування¹².

Аналізуючи Модельні навчальні програми, слід підкреслити, що принцип інтеграції є одним із провідних та забезпечує цілісний підхід до формування громадянської компетентності.

Мета дослідження – з'ясувати методичні особливості навчання громадянської освіти у закладі загальної середньої освіти, у групах з угорською мовою навчання зокрема.

Завдання: визначити поняття «методичний інструментарій» та шляхи його реалізації в процесі вивчення громадянської освіти у ЗЗСО.

2. Громадянська освіта як предмет у закладі загальної середньої освіти

У Новій українській школі громадянська освіта викладається з 1 класу – спочатку як частина інтегрованих курсів, а з 7 по 12 клас може викладатися також і як окремий предмет. Це дає можливість поступово формувати:

етичну чутливість і солідарність;
розуміння прав, відповідальності, механізмів участі;
готовність до дій в інтересах спільноти та держави.

У 2025/2026 навчальному році особливо актуальними є теми:

довіри, взаємодії, горизонтальних зв'язків і спільного блага;
орієнтування у правовому полі під час війни (зокрема, права дитини в умовах надзвичайних ситуацій, етичні дилеми);

---

¹¹ Модельна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» (авт. Гісем О.В., Мартинюк О.О.). URL: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/hromadians-ka-ta-istorychna-osvitnia-haluz/>.

¹² Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 6–9 клас» для закладів загальної середньої освіти. Васильків І. Д., Кравчук В. М., Танчин І. З. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/30-12-2024/hromadyanska-osvita-6-9-kl-vasylykiv-ta-in-30-12-2024.pdf>.

цифрового громадянства: поведінка в мережі, участь у цифрових платформах, протидія мові ворожнечі та булінгу, ШІ та права учнів і учениць;

психоемоційної стійкості та залученості, участі, соціального впливу учнів і учениць¹³.

Наше дослідження потребує з'ясування терміносистеми, що забезпечить реалізацію поставлених завдань.

Громадянська освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей.

Громадянська компетентність – здатність особи реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до обов'язків громадянина, брати активну участь у суспільному житті, підтримувати розвиток демократичного суспільства та утверджувати верховенство права, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей.

Українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями¹⁴.

Державний стандарт базової середньої освіти¹⁵ визначає коло знань з громадянської освіти, що мають бути сформовані у школярів, уміння та ставлення: усвідомлення себе відповідальним громадянином України, розуміння своїх прав і обов'язків як громадянина України та готовність їх виконувати; самоповага та повага до прав та гідності інших осіб; громадянська поведінка, що ґрунтується на почутті власної

---

¹³ Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році. 13.08.2025 № 1/16828-25. Лист Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-instruktyvno-metodychni-rekomendatsii-shchodo-vykladannia-navchalnykh-predmetiv-intehrovanykh-kursiv-u-zakladakh-zahalnoi-serednoi-osvity-u-20252026-navchalnomu-rotsi>. С. 27-28

¹⁴ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 46, ст. 116). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20/ed20221213#n11>.

¹⁵ Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavnyi-standart-bazovoi-serednoi-osviti>

гідності та внутрішньої свободи, розвинутій правосвідомості та обстоюванні демократичних цінностей та інші.

Здійснивши загальний аналіз, окреслимо коло компетенцій з основ громадянської освіти як предмета у закладі загальної середньої освіти. Воно включає:

1) оволодіння знаннями про: зміст ключових понять – «ідентичність», «українська громадянська ідентичність», «українська національна ідентичність»; «загальнолюдські та демократичні цінності»; правові норми – права людини й механізми їх захисту; політично-економічні основи – політичні засади розвитку державної мови, функціонування політичної системи в Україні, виборча процедура, сутність громадянського суспільства; особливості ринкових відносин, про бюджетну та податкову системи держави та інші; соціальну сферу – соціальна поведінка особистості, способи уникнення конфліктів тощо;

2) формування громадянських умінь: проявляти громадянську активність, патріотизм, обстоювати свою думку, що побудована на фактах, реалізовувати свої права й захищати їх, дотримуватися культури спілкування, уміння дотримуватися етики ведення дискусії, толерантності; уникати негативних стереотипів та узагальнень, а також мови ворожнечі в обговоренні суспільних проблем; орієнтуватися в умовах вільних ринкових відносин; уникати негативних стереотипів та узагальнень, конфліктних ситуацій та інші;

3) розвиток цінностей, що сформульовані Концепцією Нової української школи, – загальнолюдські цінності: морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність), креативність, цікавість, критичне мислення, любов до навчання, мудрість, відвага, наполегливість, чесність, енергійність, любов, доброта, соціальний і емоційний інтелект, співпраця, справедливість, лідерство, вміння пробачати, скромність, розсудливість, самоконтроль, поцінування краси, вдячність, оптимізм, гумор і віра.

Багатомовне українське середовище передбачає розуміння поняття «етнічна ідентичність», що визначається як одна з форм самосвідомості індивіда чи групи людей, що ґрунтується на відчутті ними своєї належності до певної етнічної спільності¹⁶, яка формуватиме національну свідомість й повагу до всіх етнічних груп.

---

¹⁶ Нагорна Л.П. Ідентичність етнічна [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2005. 672 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_etnichna

Окремі дослідники (Д. Харт) виокремлюють моральну ідентичність, яка складається із самосвідомості та прихильності до своїх моральних цілей, відчуття самозгуртованості та самобезперервності, а також орієнтації в межах «морального простору», причому конфігурація всіх цих якостей відкрита для соціального впливу¹⁷.

Моральна ідентичність, генетична матриця українця дають можливість зрозуміти його ментальність, мужність та героїзм Захисників й Захисниць України у боротьбі за свою незалежність в усі роки, особливо сьогодні.

Завдання педагога – дібрати методичний інструментарій для реалізації дидактичних та виховних принципів у процесі засвоєння основ громадянської освіти. Поняття «методичний інструментарій» розглядається нами як поєднання підходів, взаємопов'язаних традиційних та інноваційних методів, прийомів, форм навчання й виховання, що спрямовані на формування у здобувачів освіти громадянської компетентності у рамках Концепції Нової української школи.

Сьогодні в умовах викликів перед українським суспільством сфокусовано увагу на розвиток історичної освіти, визначено концентричний підхід як пріоритетний, що складає цілісну систему вивчення історії, на основі якої формується громадянська компетентність².

Початкова освіта. Перший цикл початкової освіти адаптаційно-ігровий (1–2 класи); з історії – інформаційно-ознайомлювальний, що реалізується на основі принципу внутрішньопредметної та міжпредметної інтеграції змісту. Другий цикл початкової освіти основний (3–4 класи), з історії – інформаційно-фрагментарний, який подається на основі принципу внутрішньопредметної та міжпредметної інтеграції змісту.

Базова освіта. Перший цикл адаптаційний (5–6 класи), з історії – пропедевтичний сюжетний. Другий цикл базової середньої освіти – базове предметне навчання (7–9 класи), проблемно-тематичний з історії. Профільна освіта включає етапи: профільно-адаптаційний (10 клас), профільний (11–12 класи); з історії – профільний проблемно-тематичний².

Таким чином, реформування історичної освіти передбачає тісний зв'язок усіх циклів, включаючи початкову школу. Системний підхід до громадянської та історичної освіти дасть можливість розглядати громадянськість не тільки як один із показників результатів навчання, а як чесноту, якою має оволодіти особистість.

---

¹⁷Hart D. The Development of Moral Identity. In G. Carlo & C. P. Edwards (Eds.). *Moral motivation through the life span*. 2005. Pp. 165–196. University of Nebraska Press.

У ЗЗСО громадянська освіта здобувається через: 1) освітній процес відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти; 2) зміст громадянської та історичної освітньої галузі; 3) позаурочну та позашкільну діяльність; 4) просвітницьку та волонтерську роботу учнівського та педагогічного колективів. З-поміж завдань убачаємо такі: спрямованість педагогічних зусиль на розвиток компетенцій з громадянської освіти як основи науково-історичного пізнання її сутності, забезпечення розуміння основних засад державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування активної громадянської позиції.

Уважаємо, що розвиток громадянської компетентності у школярів проходить за рівнями: на першому рівні відбувається ідентифікація, в основі якої розмежування «я українець – ми українці»; на другому – ототожнення «власне я» – громадянин України; третій – відповідно до Концепції НУШ – «я» – особистість, патріот, інноватор.

Таким чином, нами окреслено специфіку громадянської освіти як предмета у закладі загальної середньої освіти.

3. Методичні особливості навчання учнів громадянської освіти

Основним інструментом побудови цілісної системи громадянської освіти сьогодні можна вважати інтегрований підхід до змісту, методів, форм навчання.

Зважаючи на реформування змісту громадянської та історичної освіти, нами розглядається два види інтеграції, які сьогодні потребують теоретико-практичного дослідження: внутрішньо-предметна у рамках одного предмета із двома складовими (приклад, «Вступ до історії України та громадянської освіти») та системно утворююча відповідно до змісту освітніх галузей, що по суті уже зрошені (мовно-літературна, мистецька, громадянська та історична).

У дослідженнях нами акцентувалася увага на інтеграції громадянської та історичної освітньої галузі з мовно-літературною та мистецькою. Тексти різних жанрів української літератури дають можливість школярам зрозуміти історію України крізь художні образи та порівняти з історичними фактами. Вважаємо, що прийоми порівняння, зіставлення, компетентнісно узагальнюючі завдання, що будуються на засадах інтеграції, сприятимуть формуванню знань з певної події (факту) та розвитку критичного мислення. З-поміж методів навчання виокремили: проєктні, розвитку критичного мислення, інтерактивні, що спрямовані на активізацію ключових мисленневих операцій: аналіз, синтез, конкретизацію, узагальнення.

Текстоцентричний підхід у навчанні української мови та літератури забезпечує розвиток у школярів демократичних та морально-етичних цінностей, позаяк текст несе певну інформацію, впливає на формування думки. Такі чесноти, як патріотизм, відвага, чесність, громадянськість й інші розвиваються на прикладах художніх образів, біографій та творчості українських письменників.

Важливого значення надається мистецькій освітній галузі, що передбачає усвідомлення учнями власної національної ідентичності в міжкультурній комунікації; формування компетентностей, необхідних для художньо-творчого самовираження; розкриття креативного потенціалу, залучення до культурних процесів в Україні. Мистецтво як інтегрований курс містить низку тем, що забезпечать навчання громадянської освіти у взаємозв'язку. Знайомство з жанрами мистецтва у різні часові періоди включає аналіз епохи, ролі особистості в ній. Вкрай важливого значення надаємо творам мистецтва українських художників, рідного краю зокрема, що внесли значний вклад у розвиток вітчизняної культури.

Відомо, що урок є основною формою освітнього процесу, який реалізує навчальну, розвиваючу та виховну мету. Сьогодні учителями-практиками розроблено низку орієнтовних конспектів уроків, методичних рекомендацій, вебінарів з громадянської освіти, які формують у школярів національну самосвідомість, повагу до Законів України, акцентуючи увагу на національно-патріотичному вихованні. Методичні доробки слугують базовою платформою для самоосвіти, самоудосконалення педагога, підвищення педагогічної майстерності (Приклад, освітні проекти «На урок» для вчителів, «Всеосвіта» та інші).

Можна стверджувати, що акцент зроблено на компетентнісній освіті, в основі якої діяльнісний та інтегрований підходи. Зважаючи на це, підготовка майбутніх учителів історії повинна бути спрямована на практико-орієнтовану модель викладання педагогічних дисциплін, створення квазіпрофесійного середовища. Кадрова підготовка є одним із важливих чинників у реалізації завдань розвитку громадянської та історичної освіти.

Методика навчання громадянської освіти у ЗВО покликана розглядати ефективні методи прийоми, засоби навчання, що будуються на засадах педагогіки партнерства й спрямовані на розвиток у школярів критичного мислення й творчості. Серед методологічних підходів до розв'язання проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців діяльнісний підхід виокремлюємо як практико-орієнтований.

Нами досліджувалася проблема щодо удосконалення у закладі вищої освіти лекцій як форми, її структури, введення нестандартних видів

роботи. З-поміж їх типів такі: лекція за опорними схемами, лекція-інтерактив, лекція-інсерт, дебати, лекція «удвох» та інші. Практичні заняття дали можливість створити квазіпрофесійне середовище в умовах аудиторного навчання й засвоїти алгоритм застосування методів та прийомів навчання школярів громадянознавчих понять. На наше переконання, моделювання ситуацій, ділові ігри, метод проєктів, міні-дискусії, створення власного портфоліо спрямовують здобувача вищої освіти до пошуку інформації, формують самостійність у прийнятті рішень.

Особливу увагу слід звернути на підготовку вчителів для закладів загальної середньої освіти із групами з угорською мовою навчання. З'ясовано, що у школярів виникають певні труднощі у: 1) засвоєнні термінології; 2) здійсненні міжпредметних зв'язків; 3) формулюванні висновків до тем, дискусійних питань. Вони пов'язані з об'єктивними причинами: 1) поступовим переходом до навчання історії та інтегрованих курсів державною мовою; 2) мовленнєвим соціумом, що зумовлений компактним проживанням національних спільнот. На наш погляд, науково-педагогічній спільноті слід зосередити увагу на видавництві двомовних словників термінів, що сприятиме розвитку аналітико-синтетичних умінь, пошуковій діяльності та проведенню контент-аналізу понять як одного із методу наукового дослідження.

Рекомендуємо починати уроки громадянської освіти / інтегрованих курсів у таких закладах освіти із хвилинки «Я – громадянин». Алгоритм її роботи такий: учитель пропонує ключове слово, подає його формулювання за тлумачним словником, учні добирають приклади, тексти для розуміння змісту, будують «асоціативний куш», «ментальну карту ідентичності». Застосування піктограм як прийому диференціації понять, на наш погляд, є досить ефективним для розвитку критичного мислення та реалізації дидактичних принципів – наочності, науковості, доступності. До прикладу, створення піктограм для засвоєння понять: «людина», «особа», «особистість», «громадянин», «патріот» – дають можливість школярам зрозуміти сутність ідентичності як національного феномена та відзначити свій образ «я і держава».

З-поміж методів навчання для уроків громадянської освіти рекомендуємо традиційні (словесні, наочні, практичні), інноваційні (проєктні, інтерактивні, методи розвитку критичного мислення, створення ситуації успіху, дискусійні та інші). Сьогодні практично доведено ефективність інтерактивних методів навчання: у командній взаємодії школярі вчать, міркують, дискутують й доходять висновків щодо проблеми, яку досліджували.

Відзначимо, що ключовим питанням на уроках громадянської освіти/інтегрованого курсу є формування умінь працювати з текстом,

який визначається як основний носій інформації, засіб формування ключових та предметних компетентностей. У Концептуальних засадах реформування історичної освіти підкреслюється, що навчальні тексти повинні бути зорієнтовані на домінування саме україноцентричного підходу: політичний українець, незалежно від етнічної належності, обирає мову, культуру та історію народу, якому Україна передусім завдячує своїм існуванням, адже глобалізація не стирає національних кордонів².

Нами досліджувалася означена проблема, зважаючи на специфіку вивчення предмета «Вступ до історії України та громадянської освіти» у 5 класі ЗЗСО з угорською мовою навчання¹⁸.

Учні 5 класу мають уже сформовані уміння роботи із текстами, проте вони у більшій мірі були спрямовані на визначення типів текстів, їх змістовий та композиційний аналізи, виконання аналітичних завдань, складання творчих зв'язних висловлювань тощо. Специфіка уроку історії, інтегрованого курсу історії та громадянської освіти в тому, що тексти передають факти, насичені науковою історикознавчою термінологією, культурозорієнтованою тенденцією.

Наше дослідження спрямовувалося на визначення таких видів робіт, які дали б можливість оцінити навчання учнів за групами результатів – орієнтується в історичному часі та просторі, виявляє взаємозв'язки подій і явищ (ГР 1), працює з інформацією історичного та суспільствознавчого змісту (ГР 2), виявляє здатність до співпраці, толерантність, громадянську позицію (ГР 3). Підкреслимо, що історичні події, їх хронологія повинні подаватися фактами, проте випускати поза увагою судження з цього приводу не слід. Історична наука має справу з різними текстами, з-поміж яких: пізнавальні, інформаційні за підручником, документи, фотодокументи, мемуари, листи, довідкова література, медіатексти та інші. Працюючи над ними, вчитель формує уміння відповідно до складників історичної предметної компетентності, серед яких: хронологічні, просторові, логічні, інформаційні, аксіологічні. Рекомендуємо такі види робіт над текстом за етапами для угорськомовних учнів.

Аналітичні. Перший етап – підготовчий до сприймання тексту. Учитель, здійснюючи роботу над термінами, понятійним апаратом, застосовує прийоми, спрямовані на розуміння ключових слів: наочні, словесне пояснення із використанням тлумачного словника, переклад рідною мовою, передача слова транскрипцією, прослуховування інформації за qr-кодами тощо.

---

¹⁸ Хома О.М. Методика роботи з текстом на уроці історії в п'ятому класі закладу загальної середньої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Випуск № 91, том 2, 2025. С. 287–291.

Другий етап – читання тексту учнями (після пояснення учителем). Його завдання не тільки формувати наскрізне уміння – читання з розумінням, а й здатність висловити свою думку (на перших уроках – переказ тексту). Види читання тексту різні: голосне з метою формування орфоепічних умінь, мовчазне за завданням учителя, коментоване, читання з перекладом окремих слів, речень. Підкреслимо, що читання тексту може бути на будь-якому етапі уроку – поясненні, формуванні практичних умінь.

Конструктивні. Це творчі види роботи, що передбачають відповіді на запитання вчителя із застосуванням тексту, складання цитатного плану, завдання для встановлення причинно-наслідкових зв'язків та інші. Для учнів 5 класу доступними є завдання з побудови коміксів, створення піктограм за темою тощо.

Творчі. Їх слід застосовувати під час роботи над текстом у тому випадку, якщо учні набули аналітико-синтетичних умінь. Сюди відносимо: створення «асоціативних кущів», написання есе, виконання проєктів, побудова ментальних карт, складання діалогів (міні-вистав), монологів на запропоновану тематику, написання sms-повідомлення про важливу подію.

Працюючи над текстами громадянознавчого спрямування (приклад, тема «Цінності»), слід не тільки опрацювати матеріал підручника, а залучати учнів до аналізу притч, повчань та інших творів українського фольклору для формування власних ціннісних пріоритетів. Завдання до текстів повинні носити творчий характер з елементами міркування та з метою створення власної ієрархії цінностей. Як приклад одного із завдань, запропонованого для учнів 8 класу: *намалюйте власну «Сонячну систему цінностей». За допомогою розміру й близькості до «Я – сонечка» покажіть важливість 5-7 цінностей для вас*¹⁹.

Натомість теми, що пов'язані із становленням державності, політичного та економічного її розвитку, вимагають вивчення окремих розділів нормативно-законодавчої бази, архівних матеріалів тощо.

Наше дослідження сфокусувало увагу на постулатах громадянської освіти, що пов'язані з людиною та її духовністю. Вчення І. Беґа у праці «Особистість у сяйві духовності» спонукає замислитися над питаннями «національна спорідненість», «національна ідея», «державний патріотизм». Учений подає означені визначення крізь призму духовності людини, вважаючи, що патріотизм – це не лише почуття, не лише принцип, але й моральна цінність. Наводимо окремі витримки, що

---

¹⁹ Пометун О. І, Ремех Т.О, Серова Г. В. Громадянська освіта: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Видавничий дім «Освіта», 2025. С. 14.

вартують для міркування як для студентської та учнівської молоді, так й для педагогічної спільноти.

Національна спорідненість – це особливий душевний стан, коли рід як нація свідомо і почуттєво перебуває у мені, а я в роді; усе цінніше краще, що є в ньому, «переливається» у мою духовну сутність, а я, утримуючи її, продовжую у своїх добротворних діяннях²⁰. Українська національна ідея: має відповідати інтересам і людини, і суспільства, і держави як єдиної політичної нації; об'єднувати, а не протиставляти представників різних регіонів, весь багатоетнічний український народ; враховувати менталітет, світогляд народу .... національною ідеєю має стати імператив «Шляхом злагоди до процвітання»²⁰.

В умовах поліетнічності важливими функціями патріотичного виховання є протистояння сепаратизму, збереження злагоди етносів, що складають український народ. Основою патріотизму особистості є усвідомлення, що ми самобутні, але Україна в нас одна і нам разом випало на долю розбудувати цивілізовану державу, де суспільною справою стане створення умов для розвитку вільної особистості, яка вміє досягати власного успіху та допомагає іншим. Україну, яка власними економічними, політичними і соціальними успіхами здобуде той міжнародний авторитет, що дозволить їй на рівних вести діалог зі всіма зарубіжними партнерами, обирати і відстоювати вигідні для себе умови Євроінтеграції, конкурувати з розвиненими країнами на світовому ринку, щоб кожен громадянин пишався тим, що він українець²⁰.

Означені цитовані витримки можуть стати для педагогів, здобувачів освіти основою для організації дискусій, дебатів, написання есе, створення проєктів тощо. Аксіологічний підхід розглядається у цілісній системі освітнього процесу. Наскрізне виховання за Концепцією НУШ²¹ включає комплексну систему методів, прийомів, спрямованих на розвиток та виховання особистості.

Позаурочні заходи повинні відповідати вимогам сьогодення та реаліям: освітній процес здійснюється в умовах воєнного стану. Рекомендуємо такі: пізнавальні бесіди історичної тематики про сучасність й минуле України; відеоматеріали, рекомендовані Українським інститутом національної пам'яті; дискусії, дебати, лекторії на громадянознавчу тематику, гурткову роботу, спортивні змагання («Козацькі забави») та інші.

---

²⁰ Бех І. Д. Особистість у сьайві духовності: монографія. Київ – Чернівці «Букрек», 2021. 244 с.

²¹ Концепція Нової української школи. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

На наш погляд, в освітньому процесі вкрай важливо формувати ключові компетентності – вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами. Українська мова є націєоб'єднуючою, кодом нашої національної ідентичності. Уважаємо, що саме володіння державною українською мовою є важливим чинником у формуванні громадянської компетентності. Доцільно позаурочні заходи у закладах освіти із групами з угорською мовою навчання планувати таким чином, щоб у здобувачів освіти формувалися комунікативні уміння, а здатність до спілкування стала важливою життєвою потребою. Окрім стандартних форм позаурочної роботи, рекомендуємо на перервах проводити радіохвилинки з розігруванням різних мовленнєвих ситуацій, міні-вистави на морально-етичну тематику. Учні можуть ставати «дикторами українського радіо» й рекомендувати цікавий матеріал для прослуховування, створивши природну, невимушену атмосферу. Сучасні інформаційні технології дають можливість урізноманітнити такий вид роботи. Лінгвосоціальне середовище з елементами візуалізації сприятиме формуванню в учнівської спільноти культури усного спілкування.

Учитель історії має бути провідником й ініціатором в організації позаурочної роботи для реалізації завдань громадянської та історичної освітньої галузі. Ним розробляється й рекомендується тематика виховних заходів, організовується відзначення певних важливих історичних дат, формується в учнів поняття «історична пам'ять», «історична гідність», що є важливими чинниками у розумінні змісту дефініції «громадянська ідентичність».

Проте слід зважити, що кожна зростаюча особистість прямує до національної спорідненості у всій повноті своєї індивідуальності, незважаючи на єдину виховну траєкторію, закладену педагогом²⁰.

Громадянська компетентність формується комплексно: під впливом сім'ї, закладу освіти, що закладають ціннісні орієнтири, територіальних громад, медіаконтентів, які впливають на розуміння суспільних процесів.

Рекомендується використовувати різні види контенту. Одні – як діагностичний і розвивальний засіб (комікси, вебквести), другі – як інструменти розвитку критичного мислення та оволодіння технологіями фактчекінгу, треті – як методи активізації громадянських настановлень і тематичних дискусій (вербальний медіаконтент), четверті – як інструменти створення та поширення власних медійних продуктів (сторітелінговий контент)²². Дослідниця доходить висновку, що за допомогою

---

²² Остапенко І. В. Медіаконтент як засіб розвитку громадянської компетентності молоді : методичні рекомендації. Національна академія педагогічних наук України. Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 36 с.

медіаконтенту можна створювати спеціальні умови, які забезпечують громадянський розвиток молоді та активізують її громадянську активність: 1) соціальну згуртованість, тобто почуття узагальненої взаємності, довіри та прив'язаності до інших; 2) громадянські навички, тобто здатність бути причетними до громадянського суспільства та утвердження демократії; 3) громадянську залученість, або громадянську відповідальність, тобто бажання та когнітивну здатність робити свій позитивний внесок у суспільне життя; 4) громадянські дії, тобто участь у заходах, спрямованих на поліпшення функціонування спільноти (у вузькому або широкому розумінні)²².

Слід урахувати специфіку діяльності ЗЗСО, позаяк сьогодні створюється інклюзивне освітнє середовище. Мова може йти про моделі співпраці вчителя та асистента вчителя. На наш погляд, ефективними є: спільне викладання (участь двох педагогів, які спільно викладають навчальний матеріал і є рівноправними у процесі навчання); підтримуюче викладання (вчитель визначає організацію, зміст та цілі уроку, вміння та навички, якими мають оволодіти учні. Асистент учителя проводить окремі фрагменти уроків з малими групами, допомагає учням під час їхньої роботи над завданнями, додатково пояснює, допомагає записати відповіді на питання, особливо приділяючи увагу учням з ООП); модель консультування (вчитель виступає консультантом асистента вчителя у питаннях адаптації і модифікації навчальних завдань (або навпаки).

Узагальнюючи, сформулюємо завдання, що стоять перед педагогами, учителями історії зокрема, Нової української школи.

1. Урахувати сучасні тенденції розвитку вітчизняної освіти, інклюзивної в тому числі.
2. Володіти складовими професійної компетентності.
3. Реалізувати основні положення Концепції Нової української школи, утверджуючи педагогіку партнерства.
4. Створити безпечне освітнє середовище, формувати толерантне ставлення один до одного.
5. Забезпечити освітній процес сучасними методами, прийомами, формами навчання.
6. Формувати в учнів громадянську компетентність як в освітньому процесі, так й в позаурочній діяльності.
7. Дотримуватися основ педагогічної етики, толерантності, бути носієм національної культури.

ВИСНОВКИ

Дослідження показує, що громадянська освіта набуває нового змісту. Вона є наскрізною для усіх освітніх галузей і вкрай важливою складовою формування громадянської компетентності. З'ясовано ключові поняття до теми, сформульовано термін «методичний інструментарій». Авторкою розкрито сучасні підходи до навчання громадянської освіти у школярів; сконцентровано увагу на окремих методах, прийомах навчання, у класах з угорською мовою навчання в тому числі; визначено завдання, що стоять перед педагогами, учителями історії Нової української школи.

АНОТАЦІЯ

Громадянська та історична освітня галузь Державного стандарту базової середньої освіти набуває нового змісту й складає цілісну терміносистему, що формує наукові основи розуміння її розвитку й значущості для становлення українського суспільства. Автором статті зосереджено увагу на сучасних підходах до розвитку громадянської освіти, специфіці навчального предмета та на методичних особливостях навчання громадянської освіти у закладі загальної середньої освіти. Проаналізовано дослідження окремих учених, визначено актуальність власного наукового пошуку. Метою статті є з'ясування методичних особливостей навчання громадянської освіти у закладі загальної середньої освіти, у групах з угорською мовою навчання зокрема. Завданням – визначення поняття «методичний інструментарій» та шляхи його реалізації в процесі вивчення громадянської освіти у ЗЗСО. Встановлено, що громадянська освіта включає сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей. Термін «методичний інструментарій» подається автором як поєднання підходів, взаємопов'язаних традиційних та інноваційних методів, прийомів, форм навчання й виховання, що спрямовані на формування у здобувачів освіти громадянської компетентності у рамках Концепції Нової української школи. З-поміж підходів виокремлені: компетентнісний, діяльнісний, аксіологічний; серед методів та прийомів: традиційні (словесні, наочні, практичні), інноваційні (проектні, інтерактивні, методи розвитку критичного мислення, створення ситуації успіху та інші). Сформульовано завдання для педагогів з метою формування у школярів громадянської компетентності в контексті сучасних реформ.

Література

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

2. Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorychnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity>

3. Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник / О. І. Пометун, Н. М. Гупан, В. С. Власов. К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

4. Клепко С. Громадянська освіта: утопії, моделі, філософії. *Філософія освіти*. Київ : Майстер-клас, 2005, № 1. С. 86–115.

5. Іванець Н.В. Феномен громадянської освіти в умовах інформаційної війни: соціально-філософський аналіз : дис. д-ра філософії за спеціальністю 033 Філософія. Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, 2023. 216 с.

6. Магдич Т. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 28, 2020. С. 77–82.

7. Чебанов О. Громадянська освіта і культура у підмурках інформаційного суспільства. *Цифрова трансформація освіти і науки* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 06–07 берез. 2025 р.). Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди та ін. ; редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2025. С. 67–68.

8. Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз : навчальний посібник / за ред. А. М. Круглашова, Н. Ю. Ротар, І. В. Цікул. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2022. 184 с.

9. Ремех Т.О., Пометун О.І. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти: методичний посібник [Електронне видання]. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 222 с.

10. Гупан Н., Ремех Т., Серова Г. Розвиток громадянської активності та патріотизму учнів на уроках предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі : методичні рекомендації. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. 133 с.

11. Модельна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» (авт. Гісем О.В., Мартинюк О.О.). URL: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/hromadians-ka-ta-istorychna-osvitnia-haluz/>.

12. Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 6–9 клас» для закладів загальної середньої освіти. Васильків І. Д., Кравчук В. М., Танчин І. З. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni_prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/30-12-2024/hromadyanska-osvita-6-9-kl-vasylkiv-ta-in-30-12-2024.pdf.

13. Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році. 13.08.2025 № 1/16828-25. Лист Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/prp/pro-instruktyvno-metodychni-rekomendatsii-shchodo-vykkladannia-navchalnykh-predmetiv-intehrovanykh-kursiv-u-zakladakh-zahalnoi-serednoi-osvity-u-20252026-navchalnomu-rotsi>.

14. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 46, ст. 116. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20/ed20221213#n11>.

15. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavnyi-standart-bazovoi-serednoi-osviti>

16. Нагорна Л.П. Ідентичність етнічна [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_etnichna

17. Hart D. The Development of Moral Identity. In G. Carlo & C. P. Edwards (Eds.), *Moral motivation through the life span*. 2005. Pp. 165–196. University of Nebraska Press.

18. Хома О.М. Методика роботи з текстом на уроці історії в п'ятому класі закладу загальної середньої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Випуск № 91, том 2, 2025. С. 287–291.

19. Пометун О. І, Ремех Т.О, Серова Г. В. Громадянська освіта: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Видавничий дім «Освіта», 2025. 108 с.

20. Бех І. Д. Особистість у сяйві духовності: монографія. Київ – Чернівці «Букрек», 2021. 244 с.

21. Концепція Нової української школи. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

22. Остапенко І. В. Медіаконтент як засіб розвитку громадянської компетентності молоді : методичні рекомендації. Національна академія педагогічних наук України. Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 36 с.

Information about the author:

Khoma Olga Mykhailivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of the History of Hungary
and European Integration of the Ukrainian-Hungarian

educational-scientific Institute,

State University «Uzhhorod National University»

Narodna Square, 3, Uzhhorod, 88000, Ukraine